

et-TASRÎF

şerh üç bölümden meydana gelmektedir. İlk iki ciltte *et-Taşrif*'in parça parça metni ve her parçanın devamında şerhi, üçüncü ciltte "Tefsîrü'l-luğa min Kitâbi't-Taşrif li'l-Mâzini" başlığı altında metinde geçen garîb kelimelerle anlaşılması zor yerlerin izahı, son kısımda da "Mesâil fî (min) avîsi't-taşrif" başlığıyla yapay vezin tesbiti temrinleri ele alınmıştır. Arap dil âlimi Ebü'l-Bekâ İbn Yaîs'in bu şerhe bir hâşiyeye yazdığı kaydedilmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 412).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Cinnî, *el-Münşif* (nşr. İbrâhim Mustafa – Abdullah Emîn), Kahire 1373-79/1954-60, I, 1, 5, 6, 307; II, 340; ayrıca bk. tür.yer.; *Keşfü'z-zunûn*, I, 412; Brockelmann, *GAL*, I, 131; Sezgin, *GAS*, VIII, 118; IX, 69, 73, 75, 80, 112, 133, 178-179; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 69; İsmail Durmuş, "Nahiv", *DİA*, XXXII, 301; Hulûsi Kılıç, "Sarîf", a.e., XXXVI, 136-137; "el-Mâzini", Ebû "Osman", *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyyetü'l-'âlemiyye*, Riyad 1419/1999, XXII, 77; İbrâhim Abdullah, "el-Mâzini", *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye*, Dimaşk 2007, XVII, 479.

İSMAIL DURMUŞ

et-TASRÎF

(التصريف)

Ebü'l-Kâsım ez-Zehrâvî'nin
(ö. 404/1013)

tıp ve cerrahlığa dair eseri.

Tam adı *Kitâbü't-Taşrif li-men 'aceze 'ani't-te'lif (te'âlif)* olup Endülüslü hekim ve cerrah Ebü'l-Kâsım ez-Zehrâvî'nin (Lat. Albucasis / Albulcasis) günümüze ulaşan tek eseridir. Müellif çalışmasına kaynaklara bakmayı gerektirmeyecek kadar geniş kapsamlı, kolay anlaşılır ve kullanışlı olmasından dolayı bu adı verdiği gibi söyler. Gerçek bir tıp ansiklopedisi niteliği taşıyan kitap elli yıllık birikim ve tecrübenin bir ürünüdür ve yazılışı 390 (1000) yılı dolaylarında sona ermiştir. Otuz bölümden (makale) oluşan eserin giriş niteliğindeki iki bölümünde geleneksel tıp teorisinin dayandığı ilkeler hakkında toplu bilgi verilir. İkinci ve en hacimli bölüm (yaklaşık 300 sayfa) genel patolojiye ayrılmış olup 325 hastalığın teşhis ve tedavisiyle ilgilidir. Üçüncü-yirmi dokuzuncu bölümlerde tıbbî diyet (eşribe, et'ime, matbûhât, ağziye) dahil genel anlamda ilaçlar konusu işlenmekte, basit ve birleşik çok sayıda ilaç farmakolojik nitelikleri, etkileri, hazırlanış yöntemleri ve eşdeğerleriyle birlikte ayrıntılı biçimde tanımlanmaktadır. Müellifin özellikle ilaçların hazırlanması hususunda yenilikçi yaklaşımını ortaya koyan madensel, bitkisel ve hayvansal içerikli ilaçlarla ilgili "Fî İslâhi'l-edviye" başlıklı yirmi sekizinci bölüm Batı dünyasının ilgisini çekmiş ve *Liber servitoris* adıyla müstakil kitap halinde Latince'ye tercüme edilmiştir. Zehrâvî'nin damıtma ve bazı yağ ekstraktlarını elde etme gibi işlemlerde Ortaçağ kimyasının yöntemlerine aynı yaklaşımla başvurması dikkat çekicidir. İlaçlar konusuyla ilgili bir başka dikkate değer husus, on dokuzuncu bölümün ikinci kısmında kozmetik bakım ürünlerinin de bu çerçevede ele alınmış olmasıdır. Yirmi dokuzuncu bölümde ilaç isimleri, eczacılıkta kullanılan ölçü ve tartı birimleri ve tıp terminolojisi gibi konular üzerinde durulmaktadır.

"Fî 'Ameli'l-yed" başlığını taşıyan otuzuncu bölüm cerrahî operasyonlarla ilgilidir ve bir bakıma eserin ikinci ana bölümünü oluşturmaktadır. Elle yapılan bu tür cerrahî uygulamalara artık rastlanmadığını söyleyen Zehrâvî bu bölümün kitabın teorik tıp bilgisine dair kısmını tamamlamaya çalıştığını belirtmektedir. Gerek İslâm cerrahisine olan özgün katkısı gerekse Ortaçağ Latin dünyasına yaptığı büyük etki sebebiyle eserin yaklaşık yirmide birini teşkil eden bu bölüm diğer kısımlardan daha çok ilgi çekmiştir; ayrıca tanımladığı ameliyat gereçlerinin resimlerini vermesi bakımından bu konuda tarihin ilkleri arasında yer almaktadır. Bölümün elli altı fasıldan oluşan ilk kısmında dağlama yöntemli tedavi usulleri anlatılır ve baştan ayağa doğru sırayla ele alınan organların hangi hastalıklarda ne şekilde ve hangi aletler kullanılarak dağlanması gerektiği,

aletin özellikleri ve dağlamadan sonra uygulanacak ilaç tedavisi ayrıntılarıyla belirtilir. Kesme, delme, kan alma, hacamat ve yaralarla ilgili konuların işlendiği ikinci kısım doksan yedi fasıldan meydana gelmektedir. "Fî'l-Cebr ve'l-hâl" başlığını taşıyan üçüncü kısımda otuz beş fasıl halinde kırık çıkık tedavisi ele alınmıştır; bunlar arasında hassasiyet ve uzmanlık isteyen burun, çene ve omurga kırıkları da vardır. Resmi veriler 200'ü aşkın ameliyat gereci arasında dağlama koterleri, katarakt iğnesi, bademcik ameliyatında kullanılan makasa benzer alet, neşter, pense, diş taşı kazıyıcıları, sondalar, şırınga, jinekoloji aletleri, sırt omuru çıkıklarının yerleştirmek için germe bankı ve çeşitli testerele sayılabilir (geniş bilgi için bk. Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, IV, 36-91; Hamarneh, sy. 228 [1961], s. 81-94).

et-Taşrif'in eksiksiz bir tercümesi veya tamamının ilmi neşri henüz yapılmamıştır (yazma nüshaları için bk. Sezgin, *GAS*, III, 324-325); bilim dünyası, hâlâ Fuat Sezgin'in Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Hacı Beşir Ağa, nr. 502) bir nüshaya ait iki ciltlik tıpkıbasımına başvurmak zorundadır. Eserin Latin Avrupası'na tanıtılması, Cremonalı Gerard'ın XII. yüzyılda otuzuncu bölümün *Chirurgia Albucasis (Tractatus de operatione manus)* adıyla Toledo'da yaptığı tercümesi vasıtasıyla olmuştur. Bu tercümenin tıpkıbasımı Almanca açıklamalarla birlikte Eva Irblich tarafından yayımlanmıştır (*Akademischen Druck-und Verlagsanstalt*, I-II, Graz 1979). *Chirurgia*

et-Taşrif'in ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 502)

Albucasis'in daha sonraki dönemlerde birçok defa istinsah edildiği, Fransız cerrahisinin kurucusu sayılan Guy de Chauliac'ın *Chirurgia parva* adını taşıyan ve Zehrâvî'nin etkisini Avrupa'ya yayan eseriyle birleştirilerek basıldığı (Venedik 1497, 1499, 1500, 1506, 1530, 1531) bilinmektedir. Tercümenin 1532'de Strasbourg'da Theodorus Priscianus'un *Rerum Medicarum Libri Quatuor* adlı eseriyle birlikte yeni baskısı yapılmış ve 1541'de *Albucasis methodus medendi ...* başlığını taşıyan ünlü Basil neşri gerçekleştirilmiştir. XVIII. yüzyılda Oxford hocalarından Johannes Channing'in kitabın cerrahî kısmını iki cilt halinde Arapça ve Latince olarak neşretmesi (*Albucasis de Chirurgia, Arabice et Latine*, Oxford 1778) esere duyulan akademik ilginin o yıllarda da sürdüğünü göstermektedir. Bunu XIX. yüzyılın ikinci yarısında tıp tarihçisi Lucien Leclerc'in *La chirurgie d'Abulcasis* başlıklı Fransızca çevirisi izlemiştir (Paris 1861), Hindistan'da yapılan taşbaskısından sonra da (Leknev 1329) M. S. Spink ve G. L. Lewis tarafından *Albucasis On Surgery and Instruments* adıyla tenkitli neşri ve İngilizce tercümesi yayımlanmıştır (London 1973). Söz konusu cerrahî kısmın Ahmed Ârâm ve Mehdi Muhakkik'in gerçekleştirdiği *et-Tasrif li-men 'aceze 'ani't-te'lif: Bahş-i Cerrâhi ve İbzârâh-yı Ân* adlı bir de Farsça çevirisi bulunmaktadır (Tahran 1996).

Eserin kısmî İbrânice tercümelerinin ilkinin Marsilya'da 1261-1264 yılları arasında Şem-Tov ben Yitshak yapmış ve bu çalışma büyük bir ihtimalle daha sonra gerçekleştirilen *Liber servitoris* adlı kısmî Latince çevirinin de kaynak metnini oluşturmuştur. 1288'de kitabın ilk iki bölümü Meşulam ben Yona tarafından tekrar İbrânice'ye çevrilmiş ve girişte kitabın tamamı hakkında bilgi verilmiştir. Yine ilk iki bölümün Latince tercümesini Sigismund Grimm ve Marc Wirsung yapmış, bu tercüme *Liber theoricæ necnon practicæ Alsharavii* adıyla 1519 yılında Augsburg'da basılmıştır. Eserin kadın hastalıklarıyla ilgili bölümü Caspar Wolf'un hazırladığı *Collections de gynaesis* adlı derlemede yer almıştır (Basil 1555). *et-Tasrif*'in ilaçlarla ilgili yirmi sekizinci bölümü Avrupa'nın tıp çevrelerinde ilgiyle okunmuştur. Genova'lı Simon ve Tortosalı Abraham Judeus'un XIII. yüzyılın sonunda Latince'ye çevirdiği bu bölüm XV. yüzyılda *Liber servitoris sive liber XXVIII Bulchasin Benabercerin* adıyla basılmış (Venice 1471), modern neşri ve Almanca tercümesi, *Der Liber servitoris des Abulkasis* (936-

1013): *Übersetzung, Kommentar und Nacdruck der Textfassung von 1471* ismiyle Marianne Enseger tarafından yapılmıştır (Stuttgart 1986).

Sabuncuoğlu Şerefeddin, *et-Tasrif*'in otuzuncu bölümünü 870 (1465) yılında Fâtiḥ Sultan Mehmed'e sunulmak üzere *Cerrâhiyye-i İlhâniyye* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir. Ancak bu çalışmayı gerek Sabuncuoğlu'nun kendi görüş, müşahede ve tavsiyelerini içermesi gerekse *et-Tasrif*'te bulunmayan cerrahî aletlere yer vermesi sebebiyle bir tercümeden ziyade *et-Tasrif*'in Türkçe bir versiyonu olarak değerlendirmek gerekir. Kitabı neşreden İlter Uzel iki eseri karşılaştırmış ve Sabuncuoğlu'nun Zehrâvî'nin eserinde yer almayan 137 farklı müşahede bulunduğunu tesbit etmiştir (*Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, I, 26). Ayrıca Sabuncuoğlu'nun cerrahî müdahalelerde kullandığı aletlerin resimlerini vermesi yanında Zehrâvî'den farklı şekilde hekim ve hastayı ameliyat sırasında resmettiği de görülmektedir. *et-Tasrif*'in otuzuncu bölümünün diğer bir Türkçe çevirisi Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 1845). Yazma nüshada ismi *Kitâb-ı Zehrâvî* (*Zehrâvî ve İlm-i Cerrâh*) şeklinde belirtilen bu çevirinin kimin tarafından ve ne zaman yapıldığı konusunda bir kayıt yoksa da dil özelliklerinden hareketle söz konusu tercümenin XV. yüzyıla ait olabileceği tahmin edilmektedir (Uzel, LII/203 [1988], s. 445-459).

BİBLİYOGRAFYA :

Zehrâvî, *et-Tasrif li-men 'aceze 'ani't-te'lif* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1406/1986, I, 2; II, 461; ayrıca bk. tür.yer.; Sabuncuoğlu Şerefeddin, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* (haz. İlter Uzel), Ankara 1992, hazırlayanın girişi, I, 26, 71-96; Sami K. Hamarneh – Glenn Sonnedecker, *A Pharmaceutical View of Abulcasis al-Zahrâwi in Moorish Spain*, Leiden 1963, s. 23-33; Sezgin, *GAS*, III, 323-325; a.mlf., *İslâm'da Bilim ve Teknik* (trc. Abdurrahman Aliy), Ankara 2007, IV, 3-5, 36-91; Sami K. Hamarneh, "al-Zahrâwî, Abu'l-Qâsim Khalaf Ibn 'Abbâs", *DSB*, XIV, 584-585; a.mlf., "Drawings and Pharmacy in al-Zahrâwî's 10th Century Surgical Treatise", *United States National Museum Bulletin*, sy. 228, Washington 1961, s. 81-94; a.mlf., "al-Zahrâwî's al-Tasrif, Commemorating its Millenary Appearance", *Hamdard Medicus*, XXXIII/2, Karachi 1990, s. 19-40; A. M. Mansour, "Surgery of Abul-Qâsim al-Zahrâwî", *Islamic Medicine*, II, Kuwait 1982, s. 349-357; Ismail A. Nabri, "al-Zahrâwî (936-1013 AC) the Father of Operative Surgery", *al-'Ilm: Journal of the Centre for Research in Islamic Studies*, VI, Durban 1986, s. 131-137; İlter Uzel, "Yeni Bulunan Bir At'Tasrif Tercümesi: Zahrâvî ve İlm-i Cerrâh", *TTK Belleten*, LII/203 (1988), s. 445-459; Emille Savage-Smith, "al-Zahrâwî", *EJ²* (ing.), XI, 398-399.

ESİN KÂHYA

et-TASRÎFÜ'L-MÜLÜKÎ

(التصريف الملوكي)

İbn Cinnî'nin
(ö. 392/1002)

sarf ilmine dair eseri.

Eserin ismi kaynaklarda *el-Mülûkî fi't-tasrif*, *Muhtasarü't-tasrif*, *Muhtasarü't-tasrifî'l-mülûkî*, *Cümelü uşûli't-tasrif*, *Cümelü uşûli't-tasrifî'l-mülûkî*, *el-Cümel min uşûli't-tasrif*, *Muḳaddimâtü ebvâbi't-tasrif* ve *el-Mülûkî* şeklinde de kaydedilir. Kitabın adında geçen "mülûkî" nisbesi "kral" anlamındaki melikin çoğulu ise "krallara hediye edilmeye lâyık kitap; sarf kitaplarının öncüsü" gibi mânalara gelir. "Melûkî" şeklinde mübâlağa sığası olan "melûk"ün nisbeti ise sarfın önemli konularını içermesi hususunda abartı ifade eder. Eserin İbnü's-Şecerî, Muhammed b. Ahmed İbn Tabâtabâ, Ömer b. Sâbit es-Semânîni senediyle İbn Cinnî'ye nisbeti kesindir; buna göre Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin eseri Ebû Osman el-Mâzinî'ye izâfe etmesi (*Hizânetü'l-edeb*, I, 240; IV, 132; VII, 205, 228), doğru değildir.

Sarf ilminin bütün konularını kapsama-makla birlikte bu ilmin temel ilkelerini ele alan başarılı bir muhtasar diye nitelendirilen eser bir mukaddime ile sekiz bölümden oluşur. Mukaddimedeki tasrifin (sarf) anlamı, tanımı, kapsamı ve kısımları açıklanmıştır. Birinci bölümde ziyade harfleri ele alınarak bu harfleri içeren klîşe ifadeler, asıl ve ziyade harf kavramı, sarfî mîzan (فعل), on ziyade harfin delilleri belirtildikten sonra "ا، ع، ت، س، ل، م، ن، ه، و، ي" şeklindeki bu harflerin yerleri kaydedilmiştir. İkinci bölümde bedel / ibdâl konusu ele alınmış, on bir ibdâl harfinin "ا، ع، ت، ج، د، ذ" dönüşüm kuralları örneklerle anlatılmıştır. Üçüncü bölüm hazif meselesine ayrılmış, hazif olgusu kıyasî (illete dayalı) ve gayri kıyasî (lafzî hafiflik sağlamak amacıyla yapılan hazif) şeklinde ikiye ayrılarak bunlara dair bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde "Hareke ve Sükûnla Tağ-yîr" başlığı altında ecvef fiil ve isimlerde görülen hareke ve sükûn değişimiyle ilgili bazı i'lâl kuralları ve yerleri açıklanmıştır. Beşinci bölümde idgam ele alınmış, altıncı bölümde "Tahfif ve İtbâ" başlığıyla "تَهْفِيفُ"nin → "تَهْفِيفُ" (en-Nûr 24/52); "لَمْ يَلِدْ"nin → "لَمْ يَلِدْ" şeklinde tahfifi gibi örnekler zikredilmiştir. "Üküd ve Kavânîn" başlığını taşıyan yedinci bölümde "vâv"ın "yâ"ya ve hemzeye dönüştürülme (kalb) şartları ve yerleri anlatılmıştır. Eserin son bölümü olan "Binâ / Mesâil" kısmında sahih ve il-